

Л. О. Удовенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Загальномовні та специфічні риси мовної картини світу Михайла Грушевського (на матеріалі публіцистичних статей 1917 року)

Удовенко Л. О. Загальномовні та специфічні риси мовної картини світу Михайла Грушевського (на матеріалі публіцистичних статей 1917 року). У статті розглянуто окремі складові мовної картини світу М. Грушевського. порушено питання про співвідношення загальномовних та специфічних рис у комунікативно-естетичних знаках індивідуальної мовної картини світу публіциста. У хронологічних межах статті зазначено найбільш продуктивні символи.

Ключові слова: мовна картина світу, образ, символ, епітет, символіко-алегоричне значення, публіцистика, Україна.

Удовенко Л. А. Общеязыковые и специфические черты языковой картины мира Михаила Грушевского (на материале публицистических статей 1917 года). В статье рассматриваются отдельные составляющие языковой картины мира М. Грушевского. Затронут вопрос о соотношении общеязыковых и специфических черт в коммуникативно-эстетических знаках индивидуальной языковой картины мира публициста. В хронологических рамках статьи определены наиболее продуктивные символы.

Ключевые слова: языковая картина мира, образ, символ, эпитет, символически-аллегорическое значение, публицистика, Украина.

Udoenko L. A. Linguistic common and specific features Mykhailo Hrushevs'kyi's language picture of the world (based on a material of social and political journalist articles of year 1917). In the article separate components of M. Hrushevs'kyi's language picture of the world are considered. The question about common and specific features in communicative – aesthetic marks of individual publicist's language picture of the world is mentioned. In chronological frameworks of the article the most productive symbols are determined.

Key words: language picture of the world, image, symbol, epithet, symbolical allegorical meaning, social and political journalist, Ukraine.

Першоджерела категорії мовної картини світу (МКС) досить віддалені в часі, оскільки сягають ще XIX століття і стосуються роздумів О. Потебні щодо ролі мови у відтворенні й упорядкуванні дійсності, формування ним положень про зв'язок мови і мислення, мови і нації. Поняття МКС міститься на межі об'єктивного значення й суб'єктивного оцінювання, виходячи з цього, картину світу визначають як «суб'єктивний образ об'єктивного світу» [5:34]. Слід підкреслити, що людина в цьому визначенні є узагальненим суб'єктом, бо продукт пізнання дійсності окремої людини перевіряє спільний досвід народу. Тому індивідуальна МКС – це єдність особистого й національного. Залишаючись неповторними та винятковими, МКС у різних людей співвідносні, оскільки мають спільне ядро з національною культурою. Національна мова в неповторний спосіб роз'яснює природу різноманітних явищ і подій людського життя, зміст традицій і звичаїв, вибудовує систему символів для передавання і зберігання досвіду певної історичної спільноти. Беручи це до уваги, МКС в лінгвістиці визначають як «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму

мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретацію навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами» [21:86]. У мовознавстві є визначення МКС як специфіки національного світосприйняття, зафіксованої в мовних знаках [4; 12; 13].

У дослідженні питань антропоцентричної лінгвістики базовим терміном залишається поняття *мовна картина світу*. Останні десятиліття це поняття привертає увагу дослідників не тільки через нагальну необхідність створення умов для зберігання духовних цінностей українського народу, які свідомо знищувалися протягом минулих століть, а й для самоідентифікації громадян України. У лінгвістичній науці вивчається мовна специфіка самого поняття «картина світу», яке неоднаково витлумачують різні науки. МКС як лінгвістична категорія стала пріоритетною в сучасних наукових дослідженнях. Сьогодні питання МКС розв'язують лінгвісти багатьох країн. Серед слов'янських шкіл найсильнішою є Люблінська, теоретичні положення якої популяризовані у працях Є. Бартмінського, А. Пайдзінської, Т. Радзівської, Р. Токарського. В Україні окремі аспекти МКС досліджують Ф. Банцевич [1],

І. Голубовська [2], Г. Губарева [4], С. Єрмоленко [6], В. Жайворонок [7], В. Калашник [10], М. Кочерган [13], Л. Лисиченко [15], Ж. Соколовська й інші. У Росії над проблемами формування МКС носіїв різних мов давно працює С. Тер-Мінасова [19]. Об'єднує всіх науковців усвідомлення зв'язку МКС із рівнем культури людини і суспільства, у якому вона живе.

Поняття МКС в сучасному українському мовознавстві залишається ще не досить усталеною категорією, але такою, яка наочно демонструє антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ. О. Потебня не тільки сформував положення про зв'язок мови і мислення, він ще «стояв біля джерел антропоцентризму в мовознавстві й розробляв проблеми, з якими прямо корелюють сучасні дослідження мовної картини світу» [16:7]. Мета статті полягає в тому, щоб виділити і з'ясувати особливості мовної картини світу Михайла Грушевського-публіциста.

М. Грушевський виявив свій таланти у таких царинах людської діяльності, як політична, громадська, наукова, культурна, залишив по собі величезну спадщину, частина якої ще й на сьогодні не тільки не досліджена, а й частково не розшукана. У ній умовно можна виділити основні складові: наукову, публіцистичну, письменницьку, творчий почерк автора яких уважний читач легко впізнає. Розповідні межі цих складників послідовно відображають індивідуальну МКС із кількісно різними рівнями. Для публіцистичної складової такими рівнями є соціальний, історичний, часовий, оцінний, емоційний. Основні напрямки діяльності М. Грушевського дозволяють розглядати його МКС як своєрідний триптих, центральна частина якого належить публіцистиці. Хоча найвиразніше МКС виявляється у красному письменстві, але публіцистичний і науковий дискурси гуманітаріїв не виняток. МКС слід розуміти як художню цілісність, яка не існує поза ідеєю і темою; також було б помилковим зводити її до сукупності художніх прийомів, особливостей уживання слів або використання граматичних засобів. Дослідження останніх років дає змогу визначити не тільки поєднання традиційного й неповторного в індивідуальній МКС, а й ту роль, яку вони відіграють у втіленні авторських ідей і тем.

Центральний образ МКС Михайла Грушевського – це образ України. Навіть початкове знайомство з публіцистичною спадщиною цього видатного діяча науки й культури засвідчує, що він створює образ України, активізуючи знаки національного культурного коду: *Україна, Україна-Русь, Українська Народна Республіка, Соборна Україна, Вітчизна, держава, мова, люд,*

народ, народність, земля, край, мир, світ, воля, доля, дух, дорога – ось далеко не вичерпаний перелік цих знаків. М. Грушевський поєднує їх з означенням *український*. У такий спосіб публіцист заощаджує і водночас концентрує виражальні засоби для кращого розкриття ідейно-тематичної спрямованості та типізації суспільно-політичних аспектів. Із означенням *український* Михайло Грушевський свідомо створює розмаїту лексико-фразеологічну палітру: *український народ, українська нація, український світ, український уряд, українська земля, українська спільнота, український край, українські міста, українські села, український характер, український трудящий люд, український трудящий народ, українські домагання, українські настрої, українські губернії, українські (військові) організації, українське військо, український полк, український з'їзд, українські люди, українські верстви, українські потреби, українські партії, українські ради, українська автономія, українське громадянство, український осередок, українські газети, українські течії і напрямки, українська справа, український рух, українські депутати, українські руки*. Подані приклади демонструють, як через частковий вияв загального поняття М. Грушевський окреслює проблеми тогочасного політичного життя України. Цей прийом буде властивий його публіцистиці надалі й матиме послідовників. Проаналізовані тексти показали, що про створення цілісного образу України в мовній картині світу М. Грушевського можна говорити тільки тоді, коли до розгляду буде залучено всю його публіцистичну спадщину. Із текстів 1917 року образ України постає в загальних рисах, які в подальшому під впливом позамовних обставин зазнали перевтілень і певних змінень. Ми свідомо обрали для розгляду статті 1917 року, оскільки на час їхнього написання для М. Грушевського вже далеко позаду залишалася потреба вибору тих чи інших словесно-виражальних засобів, а пошукова діяльність здійснювалась в аспекті знаходження критеріїв літературної норми, яка відповідала б настановам на демократизацію літературної оповіді. Тобто ми маємо справу з творами цілком зрілого автора, для якого залишаються тільки незмінними пошуки емоційності й естетичності слова.

Для кращого розкриття ідейно-тематичної спрямованості твору, утілення особливого емоційного піднесення автора – не слід забувати про те, що це публіцистика – М. Грушевський серед різноманітних мовних засобів надає перевагу художнім деталям, які є однією з характерних рис його ідіостилю. Художні й колористичні деталі в ідіостилі М. Грушевського-публіциста –

це не поодинокі елементи опису, а система художньо організованих засобів передання емоційної тональності оповіді. «Посилення ідейних акцентів за допомогою створення картини певної естетичної тональності нагадує в Михайла Грушевського прийоми живопису, але для М. Грушевського тональність – засіб передання емоційної оцінки явищ політичної діяльності» [20:137]. Тому не випадково деякі з художніх деталей МКС публіциста набувають символіко-алегоричного значення. Найуживанішими серед них є образи-символи *моря, хвилі, небозводу (неба), стіни, дороги*.

Поширена думка, що «людина не просто носій, а й бранець своєї мови, мова нав'язує їй картину світу і культуру, яку створили попередні покоління» [19]. За народними віруваннями, море уявлялося як велетенський бездонний водний простір або як частина (центр) всесвіту [18]. У М. Грушевського цей символ означає політичне життя України: «...в українському морі сьогодні вже слід очікувати неабияких змін...» [3]. В уяві читача цей символ спричиняє різні асоціаційні вектори: ті, із яких ясно, що молода українська держава, на думку публіциста, уже посідає певне місце у світі, та ті, які визначають величезний обсяг необхідної праці в ім'я щасливого майбутнього самостійної України. Для сучасного читача бездонне море, можливо, символізує політичні катаклізми, що їх переживала Україна від часу подій, зазначених у статті, дотепер. Лексема «море», традиційно асоціюючись в українців з велетенським водним простором, в окремих текстах статей М. Грушевського залишається художньою деталлю: «море людських голів», «темні хвилі людських голів», «нові й нові хвилі людського моря». Поетапне перевтілення художньої деталі в образ-символ, на нашу думку, здійснюється тоді, коли експресивна наснага викладу, концентрація авторської думки досягається за рахунок художніх деталей, які трансформуються в читачів у чіткі зорові образи, а зорові образи – у символіко-алегоричні: *переломова хвиля* – зміни в суспільному, політичному, громадському житті; *велика хвиля* – докорінні зміни суспільного устрою; визвольні рухи; *нинішня хвиля* – нагальні вимоги суспільного життя; *нові хвилі* – нові зміни; *грізні хвилі* – національно-визвольні рухи; *український небозвід* – політичне життя України.

Серед найуживаніших образів-символів М. Грушевський надає перевагу образам хвилі та небозводу. Їх вирізняє додаткове значення звучання: «велика хвиля визволення поставила перед українським народом великі завдання» або «...а хоч і розкидала їх по величезнім просторі –

по всьому фронту, від Балтійського моря до Чорного, по запасних частинах до самого Уралу і за Уралом, – то все-таки в різних частинах знаходилися великі купи свідомих українських людей, які почали гуртуватися в організації, вияснити менш свідомим землякам завдання, які висувала *нинішня хвиля*, і способи їх здійснення» [3:10].

Зоровий образ хвилі, трансформуючись у символіко-алегоричний і позначаючи докорінні зміни суспільного устрою, в окремих текстах не влаштовує М. Грушевського, і він додає до нього епітет *переломова*: «Велике зібрання, сила селянства, світ трудячого українського народу, відчуло, що наступила *нинішня переломова хвиля*» [3:17]. Уживаючи символіко-алегоричний образ хвилі з епітетами, М. Грушевський, припускаємо, свідомо створює символ-синонім *нинішня хвиля* – *теперішня хвиля* зі значенням нагальної потреби політичного і суспільного життя: «...згрупування широких народних мас під проводом УЦР, їх організація і усвідомлення завдань, які висуває перед нашим краєм і народом *теперішня хвиля*, дали можливість здійснити ці завдання на користь свого краю, себто українського народу і тих інших народностей, що живуть з ним разом» [3:9].

Образ стіни символізує труднощі на шляху політичного і суспільного розвитку, образ дороги – цей шлях. Образи-символи підтримують у МКС зв'язок між реальним і символічним. Разом з образами-символами Михайло Грушевський часто вживає означення, роблячи їх засобом експресивного забарвлення викладу. Набуваючи особливих функцій, означення переростають у яскраві епітети, які підкреслюють певну властивість образу: «Не сіє ворожнечі, а кличе до порозуміння і згоди, до спільної праці всі народи України, – щоб повалити ту *велику і високу стіну*, яка стоїть на *дорозі вільного походу* української землі...» [3:24].

Статті «Хто такі українці і чого вони хочуть» і «На порозі нової України: Гадки, мрії» показують властиву М. Грушевському манеру написання публіцистичних текстів, коли за рисами публіциста вимальовується ліро-епічний митець з притаманним його мовній творчості органічним поєднанням фольклорних і книжних елементів, почуттєвого і розповідного струменів. Усе витримано в одній площині розмовного мовлення і в одному експресивному ладу – епічному з неминучим зарядом публіцистичності. Відповідно до цього в індивідуальну МКС публіцист добирає лексику: групи слів, які здатні створювати не тільки лексико-семантичні, а й стилістичні протиставлення (моносемантичні й полісемантичні лексеми), синоніми й антоніми, нейт-

ральні й емоційно-оцінні слова, книжні, розмовні, просторічні. Експресивної наснаги, а разом з тим концентрації думки автор досягає, як правило, нагромадженням іменників, прикметників, прийменників, займенників і дієслів: «...все ще знаходились охочі розглядати *боротьбу* України з більшовицьким урядом Великої Росії як *боротьбу* політичну, *боротьбу* партійну» [3:48]; «Дуже важко буде комусь, принаймні якийсь час, називати себе *федералістом*, коли *федералістами* Леніні і Троцькі вважають себе, а під цим «*федералізмом*» лежить в дійсності самий поганій, терористичний централізм»; «Усяке ухиляння від роботи, від відповідальності, від сповнення того обов'язку, який накладається моментом, є дезертирством негідним громадянина» [3:50]; «Не тому, що під дверима *моєї* кімнати стоїть вартовий, стережучи *моєї* голови і перспектив, до котрих силкується злетіти *мій* дух» [3:133]; «Інші *розтинаються, галасують* за єдинство руського народу і Російської держави, *доводять*, що всякі традиції української політичної окремішності давно *пережились*, і трудно *відбудовувати, відроджувати* їх». «І ось поставлене перед вибором між *московським* катуванням і *московським* жалуванням українське громадянство виробляє в себе тип *служальця, хама московського*, який готовий віддати всякий національний інтерес *московській* політиці» [3:140].

У статтях цього часу, описуючи в алегоричній формі зростання надзвичайного піднесення, якщо не всього народу, то окремих його прошарків, Михайло Грушевський поетично узагальнює процеси праці, які відбувалися в суспільстві, наслідком яких це піднесення й було. Сила експресії викладу полягає у введенні до тексту статей системи символів й образно-поетичних висловів: *голос як грім, щастя як дим*.

Особливу групу в МКС публіциста утворюють лексеми, стилістичні можливості яких ґрунтуються не на лінгвістичних ознаках, а на оцінних характеристиках понять і реалій, що ці лексеми позначають: *страх, любов, радість, ненависть, зрада* тощо. На таких лексико-семантичних явищах, як змінювання семантичної структури слова (функційні перенесення, заміщення й заміщення) формуються тропи: епітет (*благородне* обурення, *старі* упередження, *злі* слова, *криві* толкування), порівняння (*голос як грім*), метонімія / синекдоха (*Універсал зробив велике враження; Київ знов в українських руках; почувши голоси трудящого українського народу*).

У публіцистиці М. Грушевський виявився новатором насамперед у тому, що став уживати художню деталь у публіцистичних творах і ввів у літературно-публіцистичний обіг побутово-

виробничу лексику. Він використовував різні шари професійної лексики, яка нібито йде всупереч вимогам ораторсько-патетичного стилю, і розмовні вирази з мовлення багатьох соціальних категорій населення, використовуючи їх не тільки для типізації суспільно-політичних аспектів, а і як елемент авторського викладу: *паралелограм сил, двигун ідей, молот і ковадло переконань, антитеза близьких по крові*.

Своєрідність образної природи фразеологічних одиниць (ФО) визначає те особливе місце, яке належить їм у МКС. Мовна картина світу М. Грушевського містить багато фразеологічних одиниць у тій частині, розповідні межі якої охоплює публіцистика митця. У мовній картині світу М. Грушевського-письменника трапляються тільки поодинокі ФО, але спільною рисою для них є авторська трансформація. М. Грушевський переробляє структуру ФО, які добре відомі загалом, відповідно до свого громадянського кредо й ідейно-тематичного задуму: усіма *спільними* силами [3:7]; здавати *захоплені* ними позиції [3:15]; *твердо* стояти на своїй *політичній програмі*; стати під *гасло* [3:18]. Цей прийом робить палітру публіциста більш яскравою і водночас дає змогу чітко розставити ідейно-тематичні акценти, виділити головне: на *слизьке виводити*; підігравати *правим* елементам [3:5]; загнати в *нетрі* [3:6]; виявляти *український* характер [3:11]; грати *головну* роль [3:16]; на *новий, добрий* лад; підняти *крик* [3:22]; від *першого* слова до *останнього* слова; не сіяти *ворожнечі*; стати *під ним* як *під своїм* прапором [3:24]; з *національним* характером; не заглиблюватися в *такі справи* [3:8]; зводити на *хибну дорогу*; здавати *захоплені* ними позиції; [3:15]; усіма *спільними* силами; *твердо* стояти на *своєму* [3:18]; *зводити* з *твердого ґрунту* [3:136]; *глибоко* ввійти в *українське життя* [3:140].

Події 1917 року для М. Грушевського – час надзвичайного емоційного піднесення. Час, коли втілення ідеалів демократії в суспільне життя України здавалося багатьом інтелігентам, за згадками самого М. Грушевського, справою майже завершеною. Щоб подолати це «майже», передова інтелігенція вдалася до агітації. Усьому, що заважало втіленню демократичних ідеалів, Михайло Грушевський надає назву «старе». Показовим щодо цього є те, як він використовує епітет *старий*, що стає синонімом до значень «непотрібний», «зайвий», «нетривалий», «дрібний», «ворожий». Під пером публіциста *коротка* пам'ять перетворюється на *стару* пам'ять, *зайві* суперечки на *старі* суперечки, *дрібні* чвари на *старі* чвари, *ворожі* настрої на *старі* настрої, *нетривалі* стосунки на *старі* стосунки.

Наявні в текстах латинські вислови, на нашу думку, – традиційна риса творчості мистецької інтелігенції. Про певну данину моді, зокрема, свідчить уживання лексеми *decorum* як квазісиноніма до сучасного запозичення *glamour*: *decorum* (показна краса; надуманість) почуттів, *testimonium paupertatis* (свідчення убозтва), *captando auram popularem* (щоб не зрадити людей), *dulce et decorum pro patria mori!* (солодко й гарно вмерти за Вітчизну).

Кожний із цих прийомів, які реалізував Михайло Грушевський, сприяв активізації певних словесно-виражальних засобів й організації структурних елементів для забезпечення відповідної експресивної тональності викладу. Для експресивної виразності автор уживає слова зі зменшувальним суфіксом **-ець**, що дає змогу говорити «не-серйозно» про серйозні речі: «Московська буржуазія всяких сортів сподівається, що сим більшовицьким «товаришам» справді вдасться «вибити хохла», і більшовизм перше ніж згинуть самому, підріже і кине під ноги московському капіталізму назад Україну з її *хлібцем, сахарцем, углем* й іншими добрими речами» [3:48]. Вольовий ефект посилюється анафоричними вживаннями частки **не** або прийменника **по**: «По усіх містах України, по її містечках, по селищах прокотилася хвиля людського протесту» [3:8]; «*Не* царські маніфести, *не* попівські анафеми, *не* заборони, *не* катування, *не* тортури, а світла віра, воля і чітко спланована дія...» [3:21]. Широких узагальнень у текстах автор досягає, уживаючи безособові форми на **-но**: «...*замазувано, масковано, заслонювано* ту велику історичну, культурну, психологічну, всяку, яку хочете, межу, яка від віків розділяла Україну від Московщини, український народ від московського» [3:141].

У публіцистичних текстах М. Грушевського афористичні вислови за структурою – це речен-

ня розповідного характеру або короткі влучні словосполучення, які є частинами речення. Більшість розглянутих афоризмів – це розгорнуті судження, які автор узагальнює, надає їм форму заклику чи гасла: «Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче» [3:43]; «Мир землі нашій!»; «Сього не може бути і сього не буде!»; «Велике щастя окупити своєю кров'ю забезпечення свободи!» [3:44]; «Помилки нам потомство не пробачить»; «Се наша вина, коли ми чогось не зуміємо»; «У великих болях родяться великі діла» [3:43]; «Руйнуються не тільки міста, а й традиції» [3:45]. У часи революційних подій такі прийоми в публіцистиці цілком емоційно виправдано, бо вони мають дійову силу. Грунтуючись на традиціях народної творчості, Михайло Грушевський запровадив в обіг багато комунікативно-естетичних знаків, які стали надбанням української мови в цілому й публіцистики зокрема.

Проведений аналіз дає підстави твердити, що для мовної картини світу Михайла Грушевського властива наявність широкої символізації, коли сама природа образів-символів не потребує роз'яснень, бо закріплена у свідомості спільноти-адресата. Замість архаїчної символіки М. Грушевський уживає назви побутових реалій, яким надає символіко-алегоричного значення. У сукупності кольорів МКС публіциста міститься певний спектр від однотональних означень до поліфункційної символіки. Тому детальних досліджень потребують знаки національної культури як чинники формування образів МКС публіциста, які б ураховували позамовні обставини, що впливають на формування цих образів. Грунтовного вивчення вимагає і вплив ідіостилю Михайла Грушевського на розвиток публіцистичного стилю української мови.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 324 с.
2. Голубовська І. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного вивчення / І. Голубовська // Наукова спадщина проф. С. В. Семчинського і сучасна філологія : зб. наук. праць. — К. : Вид-во Київ. нац. ун-ту, 2001. — Ч. 1. — С. 252—258.
3. Грушевський М. С. На порозі нової України : Гадки, мрії. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський ; [вст. ст. І. Р. Юхновського]. — К. : Наук. думка, 1992. — 382 с.
4. Губарева Г. А. Феномен поетичної мовної картини світу / Г. А. Губарева // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2002. — № 538. — С. 186—190.
5. Дем'яненко Н. Б. Фразеологічні одиниці на позначення ментальної діяльності людини як відображення мовної картини світу (на матеріалі польської мови) / Н. Б. Дем'яненко // Культура народів Причорномор'я. — 2002. — № 32. — С. 34—37.
6. Єрмоленко С. Я. Мовноестетичні знаки національної культури / С. Я. Єрмоленко // Нариси з української словесності (стилістика і культура мови). — К. : Довіра, 1999. — 431 с.
7. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. 2002. — № 32. — С. 51—53.

8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник]. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
9. Іванішин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / В. Іванішин, Я. Радевич-Винницький. — Дрогобич : Відродження, 1994. — 218 с.
10. Калашник В. С. Образно-смысловая єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу / В. С. Калашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2001. — 519. — Сер. : Філологія. — Вип. 32. — С. 3—11.
11. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. — М. : Просвещение, 1976. — 347 с.
12. Кияк Т. Р. Форма і зміст мовного знака / Т. Р. Кияк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2002. — № 538. — С. 186—190.
13. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. — 2004. — № 5—6. — С. 12—22.
14. Крупа М. Л. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Л. Крупа. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. — 416 с.
15. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. — 2004. — № 5—6. — С. 36—41.
16. Лисиченко Л. А. Лінгвософські ідеї О. О. Потебні (предтеча сучасного вчення про мовну картину світу) / Л. А. Лисиченко // Олександр Потебня : сучасний погляд : матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи 11—12 жовтня 2005 року. — Х. : Майдан, 2006. — С. 6—16.
17. Потебня А. Мысль и язык. — [3-е изд., доп. Статьями «Язык и народность», «О национализме»] / Александр Потебня. — Харьков, 1913. — 225 с.
18. Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. — К. : Міленіум, 2002. — 260 с.
19. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур / С. Г. Тер-Минасова. — М. : АСТ : Астрель : Хранитель, 2007. — 286 с.
20. Удовенко Л. О. Художня деталь як засіб образності в мові публіцистичних творів Михайла Грушевського (березень — квітень 1917 року) / Л. О. Удовенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, — 2009. — № 854. Сер. : Філологія. — Вип. 57. — С. 136—139.
21. Штерн Б. І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / Б. І. Штерн. — К. : Наук. думка, 1998. — 335 с.